

© Editura EIKON

București, Calea Giulești 333, sector 6
cod poștal 060269, România

Difuzare / distribuție carte: tel/fax: 021 348 14 74
mobil: 0733 131 145, 0728 084 802
e-mail: difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: tel: 021 348 14 74
mobil: 0728 084 802, 0733 131 145
e-mail: contact@edituraeikon.ro
web: www.edituraeikon.ro

Editura Eikon este acreditată de Consiliul Național al Cercetării
Științifice din Învățământul Superior (CNCSIS)

Descrierea CIP este disponibilă la Biblioteca Națională a României

ISBN: 978-606-49-0175-0

Coperta I: *Stampă, Cetatea Oradea, 1598* – după o gravură de Joris
(Georg) Hoefnagel, artist flamand (1542-1601).

Foto coperta 4: Larisa VasIU.

Editor: Valentin Ajder

Florin Ardelean

Istoria presei culturale din Oradea

Studii (I)

Postfață de
Marian Petcu

E I K O N

București, 2019

Tulbur, Gheorghe 110, 157, 159,
160, 161, 162, 169, 174, 176,
186, 187, 198, 202

U

Ungureanu, Cornel 123
Urmánczy, Nándor 208

V

Vaida, Cornel 204, 211
Vaida-Voevod, Alexandru 64, 82,
158, 199, 209
Văleanu, Pamfil 84
Várdy, Péter 311
Velicu, Mircea 229, 230, 256
Vianu, Tudor 110
Vidu, Ion 183
Vlad, Alexandru 131, 147
Vlad, Aloisie 80, 117, 118
Vlasiu, Ion 221
Voltaire 201
Vornicu, Gheorghe 204, 211
Vulcănescu, Mircea 110
Vulcan, Iosif 5, 6, 11, 12, 14, 17,
18, 25, 28, 29, 30, 31, 34, 42,
43, 46, 47, 49, 51, 54, 55, 56,
57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64,
65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73,
74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 83,
84, 85, 86, 87, 88, 89, 96, 98,
99, 100, 101, 103, 104, 105,
106, 107, 108, 109, 110, 118,

121, 122, 129, 130, 133, 135,
141, 142, 156, 157, 162, 176,
178, 237, 238, 239, 271, 315

Vulcan-Irinyi, Victoria 69
Vulcan, Nicolae 15
Vulcan, Samuil 12, 69, 86
Vulpescu, Romulus 220

W

Weiszlovits, Emil 311
Wilson, Woodrow 158

X

Xenopol, A. D. 283

Z

Zaciu, Mircea 128, 139, 143, 144,
148, 231
Zamfir, Apostol 204
Zamfirescu, Vasile Dem. 147, 148
Zigre, Nicolae 116, 118
Zintz, Mariana 149
Zub, Al. 232

CUPRINS

Prefață.....5

I. IOSIF VULCAN ȘI REVISTA *FAMILIA*

Revista *Familia*, Iosif Vulcan și Biserica 11
Revista *Familia și spiritul lumii moderne* 30
Fundamentele Marii Uniri: Iosif Vulcan 47
Iosif Vulcan sau elogiul pragmatismului 66
Iosif Vulcan și *Aurora română* (1863-1865) 80
In memoriam – 110 ani de la moartea lui Iosif Vulcan (1907-2017) ... 100
Mihai Eminescu: 1889-2019 106
Teodor Neș în *Familia* interbelică..... 110
Familia – chipuri și întâmplări în oglinda timpului..... 121
Familia, o istorie de un deceniu – 1990-2000 135

II. FILE DE ISTORIE

A PRESEI CULTURALE BIHORENE

Tribuna Bihorului și Marea Unire..... 155
Un ambasador-gazetar al bănațenilor
în Crișana – Traian Birăescu 178
O monografie a Marii Uniri – *Douăzeci de ani de la Unire* 199
Reviste de cultură orădene: 1990-2000..... 217

III. ADDENDA

Vieți paralele	263
Evreii din Oradea și parabola măslinelor zdrobite	295
Postfață de Marian Petcu	315
Indice de nume	319

REVISTA *FAMILIA*, IOSIF VULCAN ȘI BISERICA

Politica editorială a *Familiei*. Locul Bisericii

Foaie enciclopedică și beletristică cu ilustrațiuni, revista *Familia*, a cărei primă serie a apărut la Pesta (1865-1880) și la Oradea (1880-1906), nu putea ignora chestiunile ce țineau de spiritul religios, de instituția bisericii și de fenomenul credinței. O obliga la aceasta fie și numai enciclopedismul programatic. Pentru a avea succes în această întreprindere, politica redacțională trebuia bine chibzuită, iar Iosif Vulcan s-a dovedit a fi, și din această perspectivă, inspirat, dar mai cu seamă adecvat la spiritul veacului său. Ne-o dovedește colecția publicației, ne-o indică cei 42 de ani de activitate revuistică, a căror vector de direcție nu a derapat de la crezul declarat în numărul de probă al *Familiei* (1/12 mai 1865): răspunzând unei amice mai mult sau mai puțin ipotetice, Iosif Vulcan pretinde să întemeieze gazeta sa pe *dezvoltarea spiritului național*, având reazămul în familie – „[*Familia*] va vorbi sincer, simplu și curat despre tot ce înnobilează inima, înnavuște cunoștințele noastre și despre tot ce dezvoltă spiritul național. Va spune femeilor române că ele au o misiune sfântă, că viitorul națiunii noastre este în mâinile lor (...). bărbații și junii vor găsi în foaia aceasta obiecte serioase dezbătute într-un stil cât se poate de ușor, vor cunoaște mai de aproape faptele și viața unor bărbați mari, demni de a fi imitați”. Strategia adoptată nu putea fi una încropită, câtă vreme biserica românească era scindată, iar

Transilvania, populată de români, maghiari, secui, sași, șvabi și evrei, se vedea confruntată, din acest punct de vedere, cu mesaje adesea contradictorii venite din partea a cel puțin șase sau șapte confesiuni. Analiza ce urmează, având la bază textele cu caracter religios apărute în revista *Familia* (seria I), poate califica elogios foarte bine articulata poziție a lui Iosif Vulcan în privința Bisericii, ca instituție, și a credinței, ca fapt spiritual major în societate. Poate și datorită acestui fler, în chestiuni relativ complicate și posibil polemice, fiul preotului și protopopului Nicolae și strănepot al episcopului Samuil Vulcan se poate bucura fără nicio umbră de îndoială de aprecierea următoare: „Arareori în jurul unei figuri s-au putut aduna mai multă bunăvoință, mai mult respect și, totodată, o mai remarcabilă solidaritate de opiniuni decât acelea pe care le-a putut recolta întemeietorul *Familiei*”¹. Fără a fi defel gongorice, cuvintele exprimă fidel profilul unui om ce-a îngemănat un patriot luminat și un pragmatic perseverent.

Articole cu profil religios în *Familia* – statistică și tematică

Primul lucru de care s-a ferit Iosif Vulcan a fost acela de a-și transforma publicația într-o arenă a disputelor interconfesionale. Nu avea niciun interes într-o astfel de direcție, chiar dacă un anume militantism implicit în favoarea greco-catolicismului ar părea, înaintea de-o analiză pe text, previzibil. Conștient de capcanele ce i-ar fi subminat foarte repede programul ambițios al revistei, a preferat să publice articole non-dogmatice, aproape exclusiv cu rolul de a informa cititorii, indiferent de confesiune, cu privire la fapte și fenomene

¹ Vasile Netea, *Pe urmele lui Iosif Vulcan...*, Editura Vreamea, București, 1947, p. 6. Broșura reproduce textul unei conferințe publice susținută la Teatrul *Regina Maria* din Oradea, la data de 9 decembrie 1945.

desprinse dintr-o realitate semnificativă, de interes cât mai larg. De altfel, în economia celor peste 1820 de numere, cât a cuprins prima serie a *Familiei*, pe intervalul a 42 de ani, articolele cu trimitere spre subiecte religioase nu au depășit cifra 50. Din acest punct de vedere, se poate spune că țintele predilecte ale redacției au fost cele literare, istorice, de popularizare științifică sau tehnică, de etnografie și folclor. Colaboratorii și corespondenții revistei, în frunte cu directorul, au propus cititorilor subiecte din lumea laică, din sfera spirituală neîncorsetată de precepte și norme cenzurative asumate îndeobște de teologie. Și acest aspect credem că ține de *seculum*, de mentalul colectiv al unei societăți specifice celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, intens conectat la modernitate, la cunoașterea de tip pozitivist.

Textele cu caracter religios pot fi împărțite, în raport de conținutul lor, în:

- articole cu tentă omagial-festivă, marcând evenimente dintr-un calendar al vieții bisericești;
- articole de interes documentar și istoric, conținând date și statistici în urma unor sinoade ale Bisericii ortodoxe (Arhidieceza Sibiului, Dieceza Aradului și eparhia Caransebeșului), chestiunea biblică a magilor de la Răsărit, misterul „cămășii lui Cristos”, precum și un document de la 1645, privindu-l pe Mitropolitul Ardealului, Iorest;
- articole de actualitate (procesul damelor catolice din Burgsteifurt, noile secte din Rusia, noua vestimentație preoțească din România și testamentul episcopului Iosif Papp-Szilágyi);
- articole cu impact, datorită exotismului promovat de subiectele expuse (pelerinajul mahomedanilor la Mecca, dervișii din Constantinopol);
- articole cu caracter educațional-formativ.

Toate acestea dau o notă veridică privind locul pe care educația religioasă l-a avut, fără sincope, în paginile venerabilei reviste.

Articole omagial-festiviste

Din prima categorie fac parte zece articole. Trei dintre ele (nesemnate) îl au în centrul atenției pe episcopul greco-catolic de Oradea, Mihail Pavel, care tocmai ocupase înalta funcție eclezială (1879). Revista lui Iosif Vulcan ține să marcheze momentul prin publicarea unui articol cu referire la *Pastorală* emisă de acesta, un fel de *program* pe care episcopul are de gând să-l transforme în ghid al „misiunii sale sublime și sfinte”. Din cuprinsul acesteia este reținut un pasaj prin care înaltul prelat căuta să-și prevină clerul cu privire la obiceiul delațiunii, al părei și dihoniei dintre preoți. Cronicarul menționează, pe urmele îndemnulului noului episcop: „preoțimea să trăiască în armonie, precum între sine așa și cu poporul; și accentuează (episcopul M. Pavel – n. n.) că delațiunile secrete și informațiunile private îi sunt nesuferite”². Pe de altă parte, în aceeași *Pastorală*, Mihail Pavel cheamă clerul din subordine să-l înștiințeze corect și prompt cu privire la greșelile, abaterile, nelegiuirile și indolența ce se vor fi făcând resimțite între slujitorii bisericii și mireni, promițând, totodată, sprijin preoților rurali și celor aflați în nevoi: „promite a întrebuița toată ocaziunea binevenită spre a ușura greutățile lor, precum și a văduvelor și orfanilor”³.

Un punct important al *Patoralei* se referă la lărgirea autonomiei bisericești, la promovarea educației religioase și morale, dar și la dreptul protopopilor de a judeca în primă instanță: „în afaceri administrative bisericești mai mici, atât economice cât și disciplinare, afară de a preoților, toate cauzele /.../, informându-se deplin despre dânsese, să le judece, și judecățile – primindu-se prin

² Cor. ord., *Pastorală episcopului Pavel*, în *Familia*, 1879, nr. 41 (3/ 15 iunie), p. 277.

³ *Idem*.

părți – să le execute; aceia însă cari nu ar fi îndestulați cu judecata Protopopului, vor avea dreptul de a o apela aici, la Ordinariat”⁴.

Celelalte două articole referitoare la noul episcop unit consemnau o vizită a acestuia la Beiuș⁵, important centru spiritual, cultural și de învățământ din Bihor, respectiv numiri făcute în funcții bisericești⁶.

O altă mențiune are drept subiect sfințirea unei capele în comuna Obad, comitatul Timișoara, fapt făcut posibil prin sârguința preotului Pavel Iancu (cărui îi muriseră soția tânără și nu mai puțin de cinci copii!). La final, nu este uitată „elemozina” ai cărei destinatari au fost sătenii mai săraci⁷. De asemenea, în același număr al revistei, la rubrica *Biserica și școala*, se face mențiunea numirii unui nou protopop la Leta Mare, în persoana lui D. Ioan Darabant⁸ (fostul protopop, Nicolae Vulcan, rămas văduv, fusese numit canonic la Oradea de către episcopul Mihail Pavel). Numai că noul protopop va fi schimbat foarte repede. La sfârșitul lunii ianuarie, 1880, *Familia* a publicat un reportaj de atmosferă, semnat Sebiașiu⁹, în care se relatează suficient de entuziast, chiar patetic, instalarea ca protopop de Leta Mare a lui Iustin Popfiu. În întâmpinarea acestuia pornesc bărbații de frunte ai comunității, instalați în sănii, gata să-și cunoască noul „mire”: „Biserica noastră rămăsese văduvă, credincioșii mergeau s-aducă pe mirele bisericii /.../, pe nou-nedumitul paroh și protopop al nostru, pe Rds. D. Iustin Popfiu”. Într-un adaos la articol, semnat G., publicat în

⁴ *Idem*.

⁵ Cor. ord., *De la Oradea-Mare*, în *Familia*, 1879, nr. 49 (1/ 13 iulie), p. p. 334.

⁶ Cor. ord., *De la Oradea-Mare*, în *Familia*, 1879, nr. 87 (11/ 23 noiembrie), p. 561-562.

⁷ T. D. *Sfințire de capelă*, în *Familia*, 1879, nr. 89 (18/ 30 noiembrie), p. 573.

⁸ *Biserica și școala*, în *Familia*, anul XV, 1879, nr. 89, (18/ 30 noiembrie), p. 574-575. Festivitatea se încheie cu o masă oferită de Nicolae Vulcan, fiind rostite toasturi și petrecându-se cu mare veselie, până către dimineață.

⁹ Sebiașiu, *Instalare de protopop la Leta-Mare*, în *Familia*, 1880, nr. 8 (27 ianuarie/ 8 februarie), p. 49.

aceeași pagină, se face cunoscut un amănunt semnificativ, anume că locuitorii români din Leta Mare au adresat noului protopop un mesaj prin care solicitau ca la slujba de investire, datorită faptului că urmau a fi prezenți și maghiari ce nu știau limba română, să rostească și în ungurește anumite părți din predică. Răspunsul vine prompt: „Eu sunt preot român și biserica e românească, deci nu pot împlini dorința voastră, dar nici nu voiesc în biserică a vorbi ungurește, ci la înmormântări nu zic că nu voi ține, din când în când, și vorbiri ungurești, dar în biserică niciodată!”¹⁰.

Nici instalarea noului mitropolit ortodox al Bucovinei, Silvestru Morariu Andreevici, nu a scăpat neconsemnată în *Familia*. O corespondență semnată *Cor. Ord.* aduce la cunoștința publicului ceremonialul desfășurat la Cernăuți (10 mai 1880)¹¹, atmosfera solemnă, „prandiul de gală”, masa și serbarea rezervată mulțimii de credincioși, dar și „conductul de făclii” cu care a fost însoțit spre reședința sa înaltul ierarh bisericesc. De asemenea, antistia bisericii greco-catolice de Oradea a publicat un articol prilejuit de împlinirea a 100 de ani de la înființarea parohiei Olosig (1796). Sunt invocate serbările care au durat opt zile (5-12 mai 1896) sub oblăduirea Sfântului Gheorghe, având în program slujbe religioase, predici și procesiuni: „Procesiuni soseau după procesiuni, conduse de preoți îmbrăcați în ornate bisericești, cu sfânta cruce în frunte, sub prapuri, cântând și laudând pe Dumnezeu. În aceste 8 zile de indulgențe plene s-au împărtășit în SS sacramele ale Penitenței și Eucharistiei ca la 3.000 de fideli”¹². Este menționat meritul „damelelor orădene”, cele care s-au întrecut în arta decorării bisericii, colectând 200 de florini, mergând din casă în casă, și ostenindu-se astfel încât serbările să aibă fast.

¹⁰ *Idem.*

¹¹ *Cor. ord., Instalarea mitropolitului din Bucovina*, în *Familia*, 1880, nr. 35 (11/23 mai), p. 221-222.

¹² *Jubileul de 100 de ani* (articol neșemnat), în *Familia*, 1896, nr. 19 (12/24 mai), p. 225.

La rândul-i, Iosif Vulcan a semnat două articole, consemnând evenimente ale vremii, între care serbările de la Blaj, prilejuite de înscăunarea noului mitropolit al Bisericii Unite cu Roma, Victor Mihalyi de Apșa (1895), respectiv aniversarea a 50 de ani de la înființarea diecezei greco-catolice de Lugoj. Amândouă reprezintă, ca gen jurnalistic, reportaje de atmosferă în stilistica pe care directorul *Familiei* și-a obișnuit cititorii cu prilejul deselor note ce i-au consemnat călătoriile, în țară și în străinătate, atât de mult laudate de Vasile Netea¹³ și de Blaga Mihoc¹⁴. În primul face o caracterizare a Blajului drept „oraș al școlilor” – frumos, curat, primitiv -, dar și a oamenilor întâlniți aici – vânjoși, deștepți și curajoși, vorbind o românească îngrijită, gata oricând să te îmbie să ospătezi alături de ei, cu pâine, slănină și vinars: „Patru voinici s-au așezat la umbră în curtea casei unde mă aflam în cvartir. Și-au scos traistele de piele și cel dintâi scoțând o sticlă cu vinars a închinat și băut, apoi a îmbiat și pe ceilalți cari au și primit. După aceea, fiecare a luat din traista sa pâine și slănină și au început să mănânce”¹⁵. Cât privește orașul bănățean, acesta îi trezește aduceri aminte, Iosif Vulcan vizitând Lugojul în urmă cu cincisprezece ani, cu ocazia unei adunări generale a *Asociației pentru fond de teatru român*. De data aceasta, orașul îl impresionează grație adaosurilor civilizației (curent electric și străzile asfaltate), dar pana de curent survenită chiar în momentul instalării la Hotelul Concordia, precum și obligația de a plăti în avans costurile găzduirii îi trezesc indignarea. Trăirile negative sunt șterse a doua zi, cu ocazia banchetului, unde se întreține cordial cu viitorul episcop de Oradea între anii 1903-1920, Demetrie Radu (1862-1920), cu Coriolan Bredicianu, dar și cu alți membri ai protipendadei locale: „Seara a doua, după conductul cu torțe, mi-a șters impresiunea primei seri. Pavilionul de vară al

¹³ Vasile Netea, *op. cit.*, p. 15-28.

¹⁴ Blaga Mihoc, *Istorie și politică*, Editura Alibi, Oradea, 1993, p. 71-76

¹⁵ Iosif Vulcan, *Serbările de la Blaj*, în *Familia*, 1895, nr. 21 (21 mai/2 iunie), p. 248, 249. Articolul a apărut la rubrica *Salon*.

Hotelului Concordia, unde ne-am întrunit la cina comună, avea un aspect foarte plăcut /.../. Aici se întrunește inteligența română din Lugoj, la bere, în toate zilele, de la șase și până la opt seara. Fiecare are locul său ba și pocalul propriu. Pofțit cu amabilitate, am luat și eu loc la «masa poganilor», unde petrecurăm «pogan» până târziu¹⁶. Însemnările lui Iosif Vulcan sunt valoroase și pentru că definesc concepția lui cu privire la cele două biserici române: „Bisericele noastre amândouă sunt naționale, când oricare din ele serbează, nu îndeplinește numai o manifestație confesională, ci totodată ține și o sărbătoare națională”¹⁷. În finalul articolului, sunt consemnate corurile ce au desfătat mulțimea, cele vreo două sute de flăcăi și fete ce au cântat, precum și splendoarea costumelor populare.

Articole de interes documentar și istoric

Acestea reprezintă, numeric, ponderea cea mai mare. Dintre ele, dările de seamă consemnate cu ocazia sinoadelor Bisericii ortodoxe (Sibiu, Arad și Caransebeș) și reproduse în numere ale revistei *Familia* trei ani la rând (1879, 1880 și 1881), în lunile aprilie și mai, se constituie într-un valoros fond cu informații privind viața bisericii ortodoxe din Transilvania: starea materială, număr de enoriași, de preoți și de edificii de cult, numărul elevilor din școlile confesionale, situația celor care urmează instrucția școlară și a celor care nu o fac, problemele cu care se confruntă clerul (nevoia unui fond de pensii pentru preoții ajunși la bătrânețe, adică „deficienți”, printre altele), activitatea înalților ierarhi, a mitropolitului Miron Romanul și a episcopului, ulterior mitropolitului, Ioan Mețianu,

¹⁶ Iosif Vulcan, *Impresiuni de la Lugoj*, în *Familia*, nr. 23 (8/ 21 iunie 1903), p. 273 (rubrica *Salon*)

¹⁷ *Ibidem*, p. 272.

relațiile cu autoritățile imperiale vieneze, reacția bisericii față de intenția autorităților de a introduce limba maghiară în școlile confesionale românești etc.

Nu mai puțin de 28 de astfel de dări de seamă compun o imagine a bisericii române ortodoxe în jurul anului 1880, în zone întinse din Transilvania și Banat. Cele ale eparhiei Caransebeșului sunt semnate de Ioan Marcu, pentru ca restul să aparțină unor corespondenți anonimi. Iată câteva chestiuni ridicate în cadrul sinoadelor de către deputații acestora: să se intervină la guvern pentru a fi închise crășmele în zilele de duminică și a nu fi citați românii la judecată în zilele de sărbătoare din calendarul ortodox (eparhia Arad)¹⁸; disputa dintre deputații Vicențiu Babeș și Iuliu Petricu cu privire la modalitatea de alegere a senatelor episcopiei și școlilor, fapt ce a dus la blocarea lucrărilor sinodului, prin retragerea lui Iuliu Petricu și a 22 de susținători ai acestuia¹⁹; mesaje de felicitare către împăratul Franz Joseph, cu ocazia nunții de argint a acestuia cu Elisabeta, dar și către nefericitul Rudolf, cu ocazia logodnei cu principesa Ștefania; participarea mitropolitului Miron Romanul la ceremonia de căsătorie a clironomului Rudolf cu principesa Ștefania; cu ocazia lucrărilor sinodale din data de 10 mai 1880, mitropolitul M. Romanul a spus: „clerul și poporul nostru ortodox încă nu se poate măsura deplin în cultură științifică cu celelalte confesiuni vechi din țară (Imperiul Austro-Ungar – n. n.) /.../; ne-au mai rămas a regula încă multe afaceri de care depind progresul și prosperarea bisericii”²⁰; construirea unei Catedrale ortodoxe la Sibiu (propunerea fiind susținută în mai multe rânduri de către Partenie Cosma); deputatul Paul Rotar interpelează prezidiul sinodal Arad cu privire la un incident petrecut în biserica ortodoxă din Hălmagiu, unde, cu ocazia unei serbări naționale, s-a cântat

¹⁸ Un Deputat, *Eparhia Aradului*, în *Familia*, 1879, nr. 29 (19 aprilie/ 1 mai), p. 194.

¹⁹ Alt Deputat, *Eparhia Caransebeșului*, în *Familia*, 1879, nr. 31 (26 aprilie/ 8 mai), p. 211.

²⁰ Ioan Marcu, *Sinodul Diecezei Aradului*, în *Familia*, 1880, nr. 35 (11/ 23 mai), p. 218.